

Castrul roman de la Gilău

Jud. Cluj

Campania de săpături din 1979 (18 V-1 IX) s-a concentrat asupra unor obiective începute în anul precedent, pe latura de V a castrului (*porta decumana*), în *principia* și în *prae-tentura*.

Porta decumana. A fost dezvelită integral prin dezvoltarea sub formă de casetă a S XI (1978). Stratigrafia porții (fig. 1) a surprins atît faza de lemn cît și pe cea de piatră, în sensul suprapunerii aproximative a celor două faze. De menționat faptul că poarta nu se află exact pe mijlocul laturii de V, fiind deplasată cu circa 8 metri spre N. Ambele bastioane au fost locuite, nivelele de locuire fiind indicate de straturile succesive de pămînt de amenajare. Ultimul nivel de călcare, corespunzător pe *via decumana* unui strat de pietriș și bolovani de rîu, prezintă puternice urme de incendiu și dărîmături, fiind descoperite și cîteva piroane mari ale porții prăbușite.

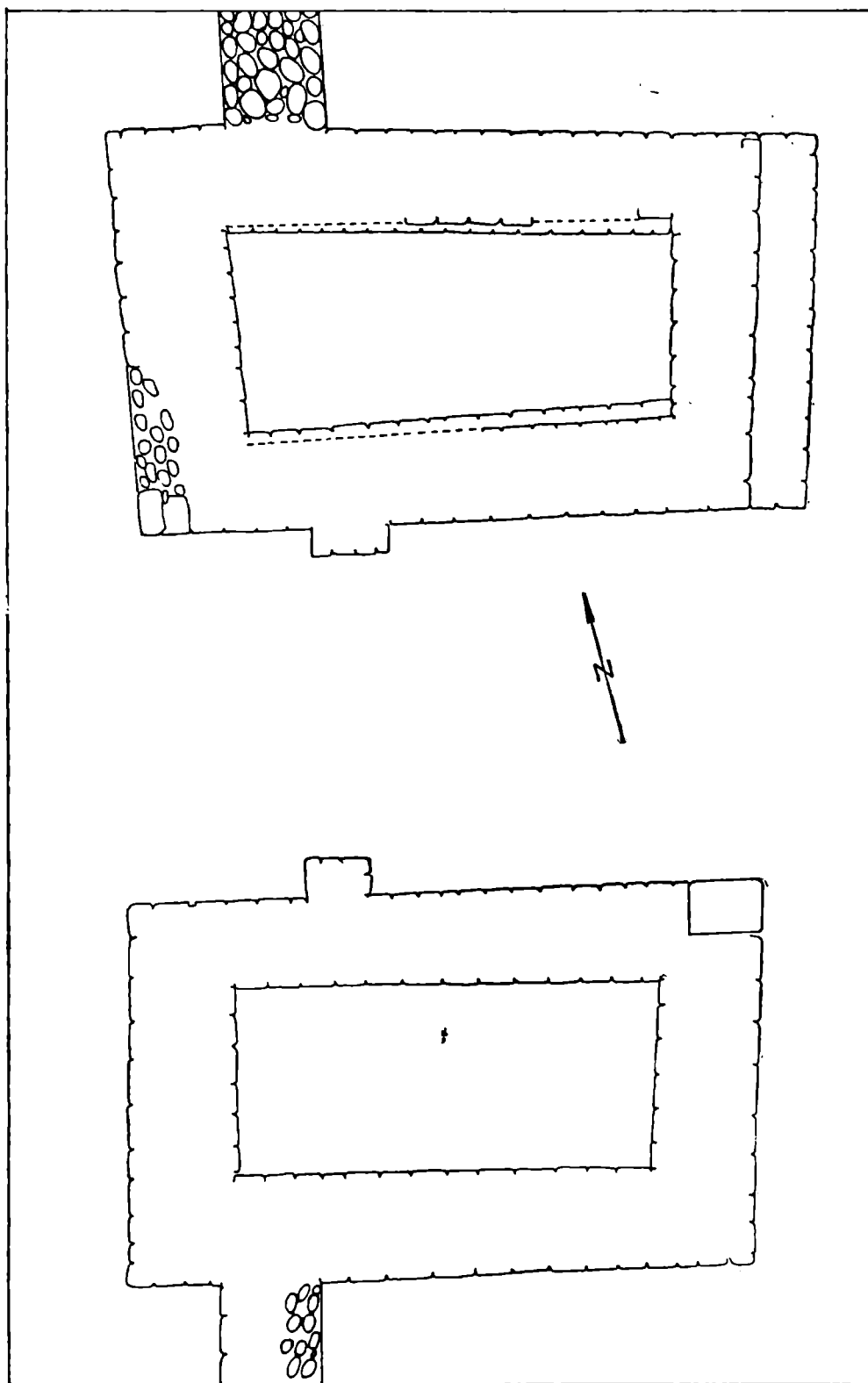
Bastioanele sînt de formă dreptunghiulară neregulată, construite din blocuri de calcar local în tehnica *opus incertum*, pe o fundație de 1,30 m grosime din bolovani de rîu nelegați cu mortar (fig. 2). Bastionul de N, cu ziduri groase în medie de 1,20 m, prezintă o îngroșare neobișnuită pe latura sa interioară de E a cărei grosime este de 1,85 m, probabil locul unde se afla scara de acces la etajul superior. Ca o altă particularitate este de semnalat o porțiune din zid, probabil alcătuiind începutul elevației, mai îngustă și avînd de ambele părți cite un cant, rezultat din îngroșarea rîndurilor de piatră pe care a fost construită partea superioară a bastionului. Bastionul, cu laturile de $8 \times 4,50$ m (4,75 m pe latura de V), are un ieșind drept, de 1,30 m față de zidul de incintă. Bastionul de S, cu zidurile groase de 1,20—1,30 m, fără cant, are laturile de $7,60 \times 4,70$ m, cu un ieșind de 1,10 m.

Locul porții este marcat de doi pîteni interiori, cu dimensiunile de $0,95 \times 0,35$ m (cel de N), respectiv $0,90 \times 0,45$ m (cel de sud),

ușor dezaxați unul față de altul, distanța între cele două bastioane fiind în dreptul lor de 3,70 m. *Via decumana* este alcătuită dintr-un strat compact de pietriș galben de rîu și bolovani rotunzi, alcătuiind un strat de circa 0,30—0,40 m grosime.

Forma bastioanelor porții, coroborată cu cea a bastionului din colțul de NV, săpat și restaurat integral în anul 1978, pare a indica perioada lui Hadrian de refacere în piatră a castrului¹, o analogie apropiată pentru forma bastioanelor porții fiind la castrul de la Feldioara². Materialul arheologic descoperit în bastioane și pe *via decumana* este destul de variat: ceramică provincială romană și *terra sigillata* de import, ceramică dacică de epocă romană, sticlărie, două fragmente de tegule cu ștampila EXDP³, piroane, cîteva unelte din fier (ciocan în miniatură, sfredel, fierăstrău), obiecte mărunte din bronz, două fibule cu piciorul întors pe dedesupt din bronz și respectiv fier. Acestea din urmă provin din nivelul de dărîmături al bastionului de S, respectiv al porții și reprezintă cele mai tirzii obiecte databile descoperite pînă acum, datarea lor în al treilea sfert al secolului al III-lea e.n. impunîndu-se după seria tipologică căreia îi aparțin.

Dar cel mai valoros obiect îl constituie un vas confecționat din alamă, de formă semi-sferică și cu o toartă terminată cu protome în formă de capete de lei, descoperit la adîncimea de 0,65 m în nivelul de dărîmături al *viei decumana*, în vecinătatea estică a bastionului de S. Vasul, prost conservat și turtit, a fost supus unei restaurări de excepție, dovedindu-se a fi un unicat al toreuticii romane, cel puțin din România și Europa sud-estică. Vasul, lucrat după cele mai bune tradiții romane într-un atelier din Vestul imperiului, prezintă într-un relief foarte înalt un număr de 9 personaje masculine de atleți și *paidotribi* — antrenori sau arbitri, în mai multe scene de palestră, concurînd în întreceri de pugilat și lupte. Puținele analogii

GILĂU 1979
- PORTA DECUMANA - Scara 1:40

Fig. 2. Gilău. *Porta decumana*.

pentru forma vasului și pentru tehnica de execuție ne îndeamnă să-l datăm, judecând și după poziția stratigrafică, la sfârșitul secolului al II-lea sau mai curând în cel următor. Prezența unui asemenea obiect în castru poate fi legată de caracterul de trofeu sportiv pe care acest vas, repetăm un unicat în Dacia romană, l-a putut avea.

În cadrul aceleiași campanii *porta decumana* a fost integral restaurată, așa cum au fost bastionul patrulater de curtină de pe latura de S (1977) și cel din colțul de NV (1978).

Principia. Obiectivul acestui an a fost precizarea fazelor de construcție ale clădirii precum și continuarea dezvelirii încăperilor din *oecus*. O secțiune efectuată în camera cu hypocaust, din colțul de NV al principiei, a stabilit existența mai multor faze de construcție precum și trei nivele distincte ale podelei hypocaustului. S-a stabilit astfel că în faza mai veche *principia* avea ziduri din chirpici și lemn iar nivelul ei de călcare era reprezentat de un strat de pietriș (fig. 3). Continuând dezvelirea încăperilor din *oecus*, a fost săpată o construcție în formă de absidă, reprezentând *cella*. Caracterul diferit al construcției, dintr-o piatră friabilă calcaroasă de culoare gălbuie precum și stratigrafia ei, urmărită printr-o secțiune pe axa scurtă a absidei, ne arată faptul că *cella* a funcționat în forma aceasta și înainte de ridicarea în piatră a zidurilor din partea posterioară a principiei, cu care va fi contemporană, cu unele modificări. Ultimul nivel de călcare, al treilea în ordine cronologică, constă dintr-o podea de lut gălbui-roșcat întinsă pe un pat de pietre rotunde de râu așezate una lângă alta. Zidul de N al absidei s-a păstrat cel mai bine și a fost tencuit în interior cu un strat gros de 5 cm de mortar foarte bine finisat. Tezaurul se afla probabil la etaj, deoarece nu a fost găsită o încăpere sub podea, acest lucru fiind confirmat și de cele patru găuri cu diametrul de cca 0,40 m din podeaua absidei, găuri provenind de la stâlpii de susținere a unui planșeu superior sau a tavanului. Lipsa cu desăvârșire a ți-glelor pare a fi un alt argument în favoarea acestei posibilități. Modificările constructive aduse absidei în ultima fază de existență a ei constau în astuparea intrării aflată în partea de N, pe unde se comunica cu o încăpere intermediară în care era plasat prefurniul hypocaustului. Intrarea însă a funcționat în același loc dar la nivelul ultimei podele din *cella*. Inițial legat de zidul despărțitor dinspre *parystil*, zidul sudic al absidei a fost desființat. Într-o nouă fază, absida se va racorda printr-o porțiune scurtă de zidul unei noi încăperi, deocomdată ne-

săpată în extremitatea de SV a clădirii comandamentului.

Materialul arheologic recoltat nu este prea bogat și datorită unor distrugerii ulterioare în zona camerei cu hypocaust și a absidei⁴. El constă din câteva monede, dintre care una emisă de Filip Arabul, ceramică romană și de factură dacică, fragmente de sticlă și obiecte mărunte din fier și bronz. Pe podeaua construcției cu absidă au fost în schimb descoperite mai multe materiale legate, credem, de practicile religioase. Astfel se pot menționa un număr de mai multe lucerne întregi și fragmentare, dintre care una de o formă deosebită (cu două ciocuri ornamentate și cu pereții foarte fini), un pedestal din lut servind la iluminat, două monede dintre care un denar de la împăratul Traian, numeroase oase de pui, un cuțit fragmentar din fier cu minerul în formă de cirlig.

După încheierea săpăturilor propriu-zise au fost efectuate lucrări de restaurare la camera cu hypocaust, *cella* și la zidurile de V și N ale principiei, care după dezvelirea integrală va fi restaurată în întregime.

Praetentura. În scopul stabilirii definitive a orientării castrului⁵ precum și pentru precizarea relației stratigrafice între *principia* și clădirea „A” din *praetentura sinistra*, a fost trasată S XIII în prelungirea zidului de N al principiei. Această secțiune a reușit să identifice cu exactitate capătul terminal al zidului nordic al comandamentului, ocazie cu care au fost stabilite și dimensiunile sale exacte, *principia* măsurind 38,50 × 28 m. Aceași secțiune (fig. 4) a intersectat *via principalis*, lată de cca 6 m și avînd, în partea ei dinspre deschiderea principiei, o rigolă foarte bine conturată, de forma unui „V”. S XIII a pus în evidență și zidul dinspre *via principalis* al clădirii „A”, podeaua de cocciopesto a unei încăperi din această zonă și a precizat în același timp stratigrafia atriului principiei cu faza sa mai veche și cu nivelul de dărîmături de pe ultimul nivel de călcare. Identificarea *viei principalis* precum și faptul că *principia* castrului de la Gilău are deschiderea spre E, adică spre orașul Cluj-Napoca, determină caracterul mai puțin obișnuit al împărțirii interne a suprafeței castrului. Ne referim la îngustimea *praetenturii* în comparație cu o *raetentura* foarte largă, castrul *alei. Siliiana*⁶ fiind de o formă mult alungită, cu dimensiunile de 221 × 137,50 m.

Săpăturile au continuat în *praetentura sinistra* prin dezvelirea, pînă la ultimul nivel de călcare, a unor noi încăperi ale clădirii „A”. Au fost astfel degajate încăperile „c”⁷ și „d” reprezentînd *contubernia* precum și așa numitul „hol” lung, probabil servind ca *iumenta*, zidul de E al clădirii fiind delimitat pînă la *via sagularis* de pe latura de N, pre-

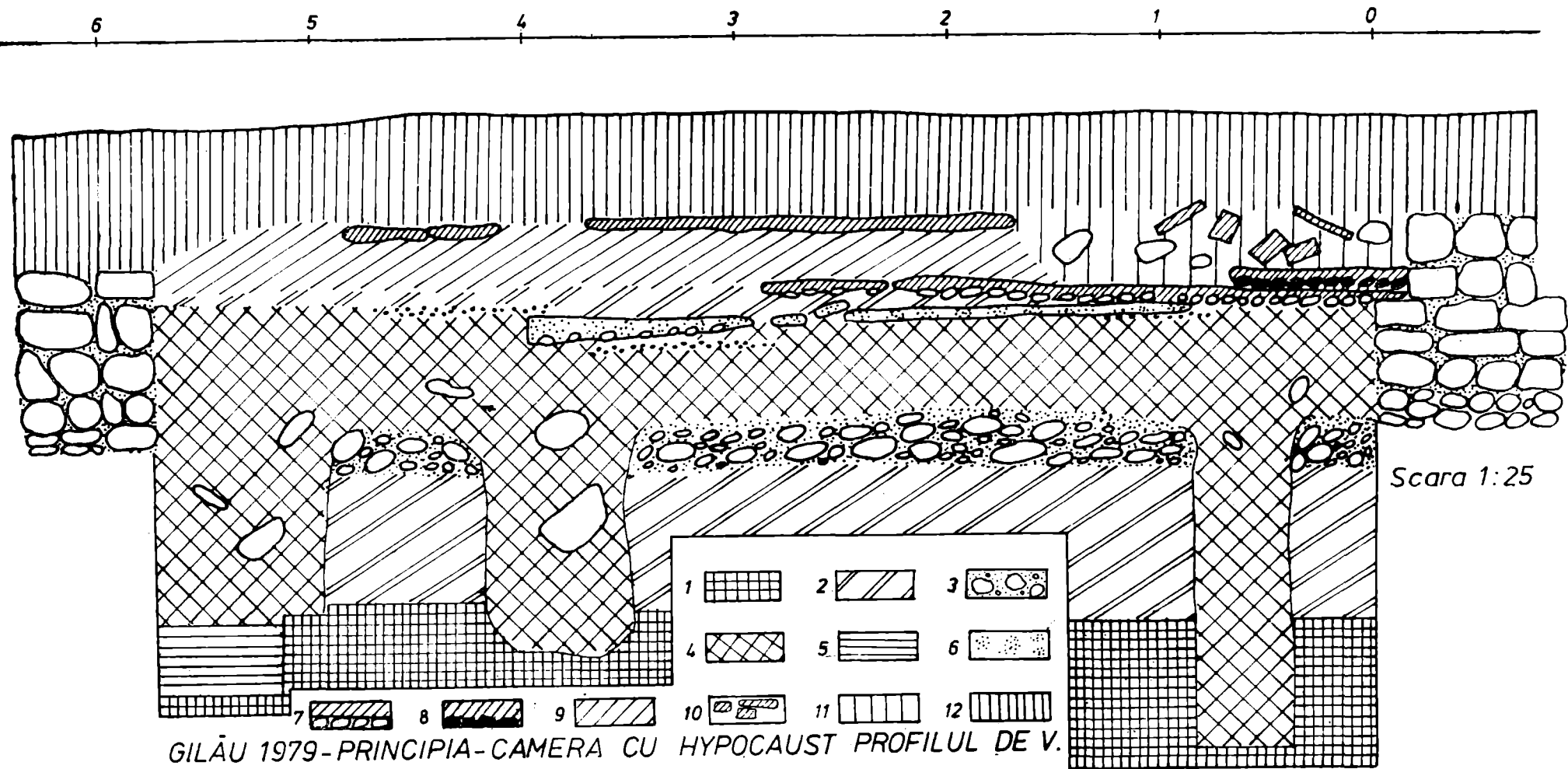

Fig. 3. Gilău. 1 lut galben steril ; 2 lut brun închis cu pigmenți roșcați și cioburi neolitice (humus antic) ; 3 pietriș de râu (primul nivel de călcare roman) ; 4 pământ lutos gălbui și brun cu cioburi romane ; 5 amenajări succesive cu lentile de lut, nisip, pietricele, cărbune, mortar (nivelul anterior hypocaustului) ; 6 podea hypocaustului I ; 7 podea hypocaustului II ; 8 podea hypocaustului III ; 9 pământ de umplură (substrucția podelei ultimului nivel) ; 10 podea din mortar și pietre a ultimului nivel de călcare ; 11 strat de dărâmături și pile de hypocaust ; 12 humus modern.

cizindu-se astfel lungimea întregii clădiri din *praetentura*. Acest ultim nivel de călcare constă, în cele două noi încăperi dezvelite, din podele relativ bine păstrate din *opus signinum* iar în „hol“ din pietriș fin de riu cu bolovani de carieră. În zona centrală a „holului“ au fost descoperite resturile unei platforme din cărămizi plate, parțial distrusă de răvășiri ulterioare. O problemă o ridică un canal, cu lățimea de 0,40 m care a fost săpat la o dată ulterioară părăsirii castrului, prin străpungerea zidurilor încăperilor „c“ și „d“ și a podelelor respective. Este interesant de menționat și o vatră plasată direct pe stratul de depuneri din colțul încăperii „c“, folosită după toate probabilitățile de asemenea la o dată mai târzie. Din păcate lipsa materialului arheologic din acest ciudat canal și din zona vetrei ne împiedică să aducem precizări în

legătură cu perioada cînd au fost utilizate. Urmele unui al doilea canal au fost sesizate, paralel cu primul, în zona „holului“, distrugînd o parte din amintita platformă de cărămizi. Utilizarea „holului“ ca *iumenta* pare a fi dovedită de numeroasele resturi menajere descoperite mai ales în zona platformei, constînd din ceramică romană și dacică, monede, numeroase oase de animale, căr-bune etc.

Materialul arheologic descoperit în „hol“ și pe podeaua celor două *contubernia* este reprezentat de ceramică, cum am arătat, din care surprinzător de numeroasă este cea modelată cu mina, de factură dacică. Au mai fost descoperite obiecte din fier și bronz, trei fragmente de tegule cu ștampila *Ex(er)cit(us) D(aciae) P(orolissensis)*, un fragment de diplomă militară⁸ precum și un *aureus* emis

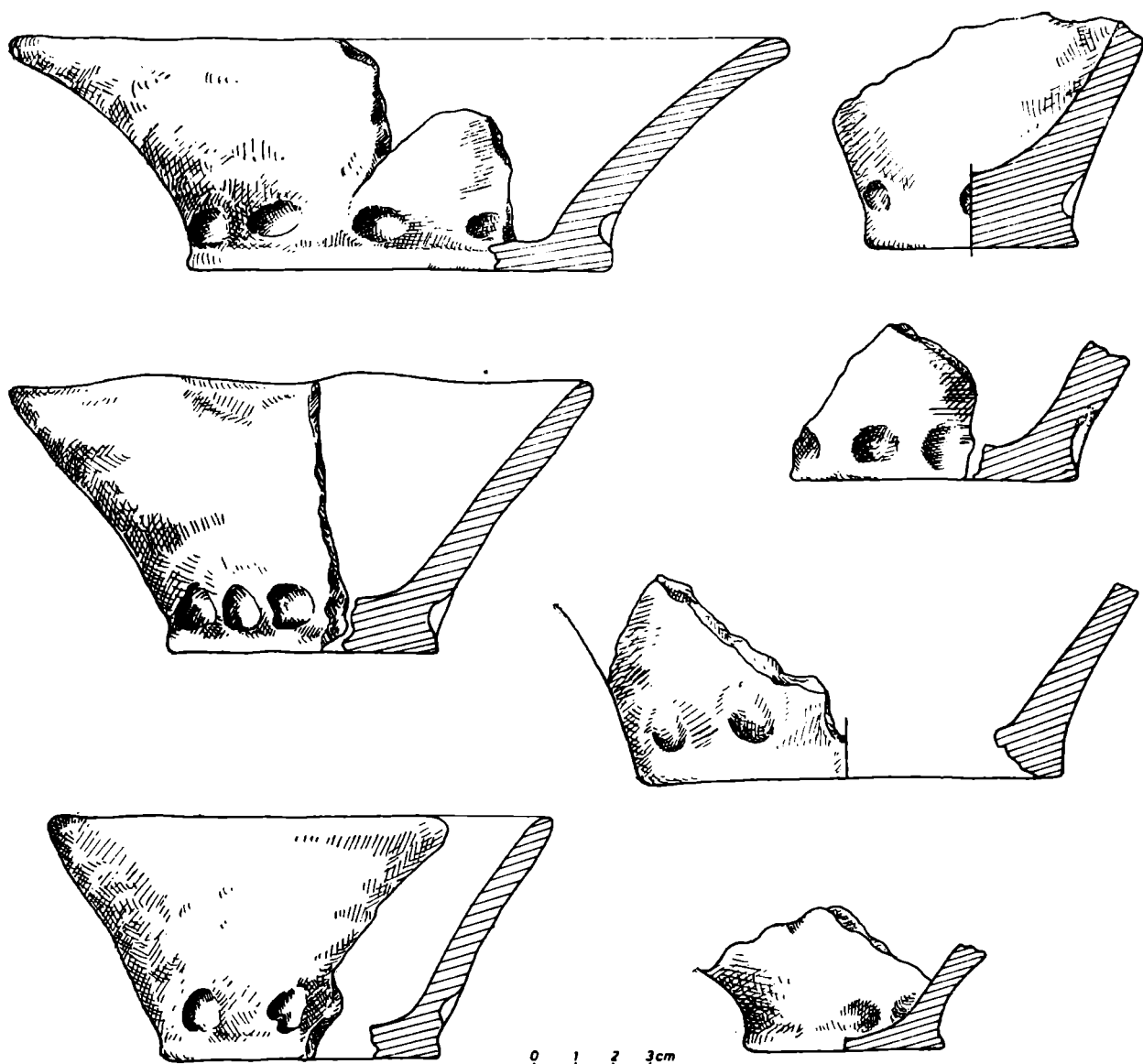

Fig. 5. Gilău. Cești dacice fără toartă din castru

de împăratul Titus, provenit din încăperea „c”.

În scopul identificării *viei praetoria* și a clădirii „B” din partea dreaptă a praetenturii, au fost trasate două secțiuni, S XIV și S XV. Prima, S XIV, a intersectat *via praetoria*, lată de 7 m și alcătuită din straturi succesive, fără urme arheologice, de pietriș și bolovani de râu. Capătul sudic al *viei* este delimitat de o platformă din pietre mărunte de carieră, prinse cu mortar. S XV a fost trasată perpendicular pe S XIV, pe direcția E—V. Această secțiune a pus în evidență o parte din aggerul nivelat în epoca medievală și modernă, de pe latura scurtă de E, *via sagularis* aparținătoare fazei de pământ și de piatră a castrului precum și o complexă stratigrafie a clădirii „B”, care la fel cu pandantul ei din stînga praetenturii (S I, 1976) a avut două faze de pământ și cel puțin una de piatră. Cele două secțiuni au arătat în același timp distrugerile suferite de clădirile din praetentura cu ocazia construirii cetății Gilău, începînd cu secolele XV—XVI.

Ca material arheologic recoltat din această zonă menționăm un fragment dintr-un monument cu scena banchetului funerar, descoperit în exteriorul clădirii „A”, pe *via praetoria*, într-o zonă care a prilejuit în anul 1976 descoperirea altor materiale interesante, printre care fragmentul de diplomă din anul 127 e.n.⁹ și statueta din bronz a zeiței Venus¹⁰. Acest material este completat de ceramică, inclusiv dacică, monede, sticlărie, obiecte din fier și bronz.

Considerînd încheiate săpăturile în zona praetenturii, din cauza distrugerilor cauzate de construirea cetății medievale, a fost restaurată integral clădirea „A”, bineînțeles atît cît a putut fi dezvelită.

Abundența ceramicii dacice, cu deosebire din ultimele nivele de locuire, reprezintă o dovadă a intenselor legături economice între soldați și populația civilă din vecinătate, populație majoritară de origine locală. Desigur că prezența unor mari cantități de ceramică dacică de epocă romană în barăile soldaților și în general în toate punctele săpate pînă acum se poate explica și prin prezența elementelor autohtone în cadrul trupeii, mai ales spre sfîrșitul secolului al II-lea cînd,

datorită recrutării locale caracterul pannonic al unității s-a pierdut. Deosebit de interesante sînt cele 7 cești dacice, fragmentare, de tipul fără toartă și cu alveole deasupra fundului (fig. 5), datate îndeobște după anul 250 și mai ales în secolul al IV-lea. Ipoteza unei locuiri daco-romane în zona fostului castru roman, chiar dacă nu poate fi deocamdată susținută cu argumente precise, se impune ca o preocupare justificată, cu atît mai mult cu cît din zona înconjurătoare au fost deja semnalate descoperirea unor monede post-aureliene¹¹.

NOTE

¹ Inscriptia onorifică descoperită în încăperea „c”, ridicată de *ala Siliana* împăratului Hadrian între 135—138 ne îndeamnă să o punem în legătură cu refacerea în piatră a castrului; D. Isac, ActaMN, 16, 1979, p. 39 sqq., 57.

² N. Gudea — I. Pop, Pontica, 10, 1977, p. 337.

³ D. Isac, op. cit., p. 58, fig. 4.

⁴ Este vorba despre o secțiune mai veche, care a distrus pe lungime zidul de vest al camerei de hypocaust și a intersectat zidul dinspre absidă al aceleiași încăperi. Credem că această intervenție a avut loc în anul 1949, cînd, „...cu ocazia unei excursii științifice făcută aici, s-a executat un sondaj de verificare aproximativ în centrul castrului...”; v. Materiale, 2, 1956, p. 687.

⁵ Cu prilejul sondajelor vechi din castru, în anul 1951, s-a crezut că bastionul de curtină, de pe latura de sud, intersectat cu acea ocazie de secțiunea C, ar fi turnul de V al porții *principalis dextra*. În realitate acest turn, patrulater, se află pe mijlocul laturii lungi de S și este cu mult mai mic decît bastioanele porții decumana. *Porta principalis dextra* se află de fapt cu cîteva zeci de metri mai spre est.

⁶ Despre istoricul trupeii v. D. Isac, op. cit., p. 39—67.

⁷ Încăperea „c” a fost parțial dezvelită în anul 1977, ocazie cu care a fost descoperită pe podeaua de cocciopesto inscripția onorifică din 135—138 e.n.; v. nota nr. 6.

⁸ Acest fragment, de mici dimensiuni, ridică la trei numărul diplomelor militare descoperite pînă acum în castru. Prima dintre ele datează din 21 iulie 164 și a fost descoperită completă în anul 1951 în bastionul patrulater de pe curtină de S (IDR, DiplD XVIII); cea de a doua, fragmentară, datează din 14—30 aprilie 127 și provine din capătul nordic al *viei praetoria*, în apropierea zidului clădirii „A”, descoperirea fiind făcută în anul 1976 (D. Isac, *A New Military Diploma from Gilău*, în *Epigraphica*, București, 1977, p. 69—73).

⁹ Supra, nota nr. 8.

¹⁰ D. Isac, ActaMN, 14, 1977, p. 163—170.

¹¹ D. Isac, ActaMN, 15, 1978, p. 251—254.